

ԴՈՒՍԱՆՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ (ԱԻ)

ԱԶԱԿՈՂՄՅԱՆ ԾԱՅՐԱՀԵՂԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՀԱԲԵԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՈՒՐԹԻԱՅՈՒՄ 1980 ԹՎԱԿԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ՆԱԽՕՐԵԻՆ

1980թ. սեպտեմբերի 12-ին Թուրքիայի քարճրաստիճան զինվորականությունը, վերջին քսան տարիներում արդեն երրորդ անգամ, իրականացրեց ռազմական հեղաշրջում: Երկրի ղեկը իր ձեռքը վերցրած Ազգային անվտանգության խորհրդի նախագահ, գլխավոր շտաբի պետ Քենան Էվրենի հայտարարություններում, զինվորականության՝ որպես քաղաքական կյանքին միջամտելու գլխավոր պատճառներից մեկը նշվում էր 1970-ական թթ. վերջերին աննախադեպ ծավալների հասած ահաբեկչությունը:

Ահաբեկչությունն իրականացնում էին աջ և ձախ ծայրահեղականները, որոնց միջև ընթացող չհայտարարված քաղաքացիական պատերազմի հիմնական նախաձեռնությունը բխում էր աջ ծայրահեղական Ազգայնական շարժում կուսակցությունից (այսուհետ՝ ԱՇԿ): Մույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել «գորշ գայլեր» (bozkurtlar) անվամբ առավել հայտնի ԱՇԿ-ականների և նրանց վերահսկողության տակ գտնվող գաղափարապաշտների (militaristler)¹ իրականացրած ահաբեկչությունը 1970-ական թթ. վերջերին:

ԱՇԿ-ի քաղաքական և գաղափարական հայեցակարգը 1960-70-ական թթ. ներկայացնում էր թուրքական ազգայնականության առավել ծայրահեղական, պանթուրքիստական տեսակը: Այն կարելի է բնութագրել որպես մեռֆաշիզմի թուրքական տարբերակ: ԱՇԿ-ի կազմակերպական հզորության հիմքը կազմում էին ոչ միայն կուսակցական կազմակերպությունների ընդլայնված ցանցերը, այլ նաև ազգայնական-պանթուրքիստական գաղափարապաշտների ակումբները, որոնք չմտնելով ԱՇԿ-ի կուսակցական համակարգի մեջ՝ ղեկավարվում և վերահսկվում էին վերջինիս կողմից²:

Աջ ծայրահեղականների կազմակերպած ահաբեկչությունը հիմնականում իրականացնում էին գաղափարապաշտները: Նախապատրաստվող ահաբեկչական գործողության հրահանգը բանավոր կերպով ստացվում էր ԱՇԿ-ի երիտասարդական բաժանմունքից, զենքը նախօրոք տրվում էր տեղական կազմակերպության ղեկավարների կողմից³: Ահաբեկիչների կորիզը կազմում էին «կոմանդոս»-ների ճամբարներում

պատրաստություն անցած գաղափարապաշտները: Այդ ճամբարներում նրանց վարժեցնում էին որպես գրոհայիններ: Այդպիսի ճամբարների թիվը 1970-ական թթ. վերջերում 28-ն էր, որտեղ պատրաստություն էին անցել ավելի քան 1500 երիտասարդներ⁴:

ԱՇԿ-ի ճակատագիրը կտրուկ փոխվեց 1970թ. կեսերից, երբ այն 1975թ. իշխող «Ազգայնական ճակատ» կոալիցիայի մաս կազմեց: ԱՇԿ-ի հիմնադիր ու առաջնորդ Ալիարալան Թյուրքեշը⁵, ստանձնելով վարչապետի տեղակալ-նախարարի պաշտոնը, ամեն կերպ նպաստում էր իր կուսակիցների՝ պետական մարմիններ ներթափանցմանը: ԱՇԿ-ը փոքր կուսակցությունից կարճ ժամանակահատվածում վերաճեց հզոր մի ուժի: Գտնվելով իշխանության հովանու ներքո՝ գաղափարապաշտներին հաճախ հաջողվում էր խույս տալ քրեական պատասխանատվությունից, և այդ անպատժելիությունն մթնոլորտում էլ ավելի էր նպաստում ահաբեկչության ալիքի ընդլայնմանը:

Ահաբեկչական գործողությունները մոր թափ ստացան հատկապես այն ժամանակ, երբ «Ազգայնական ճակատ» կոալիցիան դադարեցրեց իր գործունեությունը և կառավարության գլուխ անցավ ձախ կենտրոնամետ Ժողովրդա-հանրապետական կուսակցության նախագահ Բ. Էջևիթը (05.01.1978- 24.10.1979թթ.)⁶: Եթե մինչ այդ աջ ծայրահեղականների ահաբեկչական գործողություններն ուղղված էին ձախերի դեմ և նպատակ ունեին պառակտել ձախ շարժումը, ապա 1978թ. սկսած այն ձեռք բերեց մոր որակ: «Գորշ գայլերն» ամեն կերպ փորձում էին իրենց ահաբեկչական ու սադրիչ գործողություններով այդ պայքարը դարձնել ավելի զանգվածային՝ նպատակ հետապնդելով ապակայունացնել երկրի ներքին դրությունը, ինչը թուլացնում էր Էջևիթի կառավարությանը և ավելի նպաստավոր պայմաններ ստեղծում իշխանությունը զավթելու համար: Այդ են վկայում 1978թ. մարտի 16-ին Ստամբուլի համալսարանի դիմաց՝ Բայազետի հրապարակում գաղափարապաշտների կազմակերպած պայթյունը (զոհվեց 7, վիրավորվեց 41 ուսանող)⁷, Բալզաթի արյունալի դեպքերը (4 մարդ սպանվեց)⁸, “Milliyet” թերթի գլխավոր խմբագիր Ա. Իփեքչիի սպանությունը (Մ. Ալի Ազջայի կողմից)⁹ և այլն: Այդ գործողությունների զագաթնակետն էին Քահրամանմարաշի դեպքերը: 1978թ. դեկտեմբերին Քահրամանմարաշ քաղաքում «գորշ գայլերի» սադրիչ գործողությունների արդյունքում (նրանք պայթյուն կազմակերպեցին կի՛նոթատոններից մեկում և պայթյունի համար մեղադրեցին ալկիներին, որոնք ավանդաբար սատարում են ձախերին) բախումներ սկսվեցին ալկի և սուննի բնակչության միջև, զոհվեց մոտ 100, վիրավորվեց 1000-ից ավելի մարդ¹⁰:

Պատկերն ամբողջական դարձնելու համար նշենք մի քանի վիճակագրական տվյալներ. եթե 1976թ. ահաբեկչության զոհ է դարձել 82 մարդ¹¹, ապա 1978-ին՝ 879¹², 1979-ին՝ 1200, իսկ 1980 թ. առաջին 8 ամիսների ընթացքում (մինչև սեպտեմբերի 12)՝ մոտ 2000 մարդ¹³:

Չինվորականության՝ իշխանության գլուխ անցնելուց հետո¹⁴ չորս զլխավոր կուսակցություններից ամենածանր պատժամիջոցները իրականացվեցին հատկապես ԱՇԿ-ի նկատմամբ: Մեղադրական փաստաթղթերում տեղեկություններ կային այն մասին, որ գտնվելով իշխող կուսիցիայում՝ ԱՇԿ-ը դավադրություն էր կազմակերպում՝ նպատակ ունենալով երկրում ֆաշիստական դիկտատուրա հաստատել: Ըստ այդ փաստաթղթերի, հաջորդ փուլը «մեկ ազգ, մեկ պետություն» կարգախոսով բոլոր բյուրքալեզու ժողովուրդներին մեկ՝ «Թուրան» պետության մեջ համախմբելն էր լինելու¹⁵: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը և այն փաստը, որ ԱՇԿ-ը 1970-ական թթ. այն եզակի կուսակցությունն էր, որը գնալով ավելացնում էր իր ազդեցությունը (մրա համակիրների թիվը ավելանում էր մաև բանակում), թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հեղաշրջման չիրականացման դեպքում և իրավիճակի նմանօրինակ զարգացման պարագայում ԱՇԿ-ն իրական հնարավորություն կունենար զավթելու իշխանությունը, ինչը անկանխատեսելի հետևանքներ կունենար ոչ միայն Թուրքիայի, այլ նաև ողջ տարածաշրջանի համար:

ARTUR DUMANYAN
(IOS)

EXTREME RIGHT TERROR IN TURKEY IN THE EVE OF THE MILITARY COUP IN 1980

Terrorism in Turkey reached such a large scale in the end of 1970-s that this situation made possible the act of military coup on 12 September, 1980. One of the main initiators of terror was extreme right Party of Nationalistic Action (PNA). The founder and leader of PNA Alparslan Türke^o while being a member of governing National Front coalition in 1975-1977 managed to create a powerful organization from a small PNA whose main goal was to usurp the power in the end of 1970-s and establish a dictatorship of fascism. Terror was one of the main tools to achieve that goal. Extreme rights were destabilizing the situation within the country by terrorist and provocative acts to enlarge the possibility of usurping the power.

Taking into account that PNA was in 1970-s the only party that was gradually gaining authority we can conclude that in the case of the absence of the military coup PNA would have had a real opportunity to usurp the power, and that could have lead to unpredictable consequences not only for Turkey, but also for the whole region.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Գաղափարը (ölkü)՝ քուրդ քյուրքալեզու ժողովուրդների միասնության գաղափարն էր, մեկ՝ «Մեծ Թուրան» պետության մեջ:
2. Сафрастьян Р., Возвращение “серых волков”: Консервативная партия в политической жизни Турции (1983-1985 гг.), Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և Ժողովուրդներ XXIII, Երևան, 2004, էջ 254-276:
3. Киреев Н.Г., Борьба с террором в Турции, Исламизм и экстремизм на Ближнем Востоке (сборник статей), М., 2001, с. 72-110.
4. Аксененко А.Г., Борьба политических партий Турции за влияние на молодежь 1920-1980, М. 1986, с. 78.
5. Ա. Թյուրքեշը 1960թ. ռազմական հեղաշրջման կազմակերպիչների այն խմբին էր պատկանում, որոնք դեմ էին երկրի կառավարումը քաղաքացիական կառավարությանը փոխանցելուն: Նոր հեղաշրջում պատրաստելու համար 1960թ. մայիսի 13-ին նրանք հեռացվեցին Ազգային Միասնության Կոմիտեից: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Данилов В.И., Политическая борьба в Турции, 50-е начало 80-х годов XX в., Москва, 1985, с. 66-88.
6. Alatly E., Müdahale (12 mart 1971 – 12 eylül 1980), İstanbul, 2002, 256s.
7. Նշված օրինակը հատկանշական է նրանով, որ 1990-ական թթ. կեսերին այս դեպքի շուրջ մեծ աղմուկ բարձրացավ, կապված պայթյունը իրականացրած Ջյուլյուֆի Իսուտի ղեկավարի անդամների այն հայտարարության հետ, թե իրենց որդին կատարել է Թյուրքեշի հրամանը: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Sabah 02.04.1996; Milliyet 02.04.1996; Sabah 31.01.1996.
8. Yalçın S. & Yurdakul D., Gladio'nun Türk tetikcisi; 7. Baskı, Ankara 1998, s. 66-67.
9. Alatly E., Müdahale (12 mart 1971 – 12 eylül 1980), 1st. 2002, s. 350.
10. M. Ali Birand, 12 Eylül Saat: 04:00, İstanbul. 1981, 68s.
11. Christian Science Monitor, 15.09.1980.
12. Milliyet, 05.03.1980.
13. Christian Science Monitor, 15.09.1980.
14. Հատկանշական են տեղեկությունները այն մասին, որ սեպտեմբերի 12-ի հեղաշրջումից հետո ԱՇԿ-ականները փորձել են սպանել ԱԱԽ նախագահ Քենան Էվրենին: Սպանությունից հետո Էվրենի փոխարեն ԱԱԽ նախագահ էր դառնալու ցամաքային զորքերի հրամանատար Նուրեթթին Էրսինը, որը լոյալ դիրքորոշում ուներ ԱՇԿ-ի նկատմամբ: Սակայն շուտով ԱԱԽ-ին հայտնի դարձավ նախապատրաստվող սպանության մասին և հնարավոր եղավ այն կանխել: Մանրամասն տե՛ս Sabah - 13.12.2003; Sabah 14.12.2003; Sabah 15.12.2003; Sabah 16.12.2003.
15. Турция между Европой и Азией, итоги европейзации на исходе XX века, Москва, 2001, с. 51.